

พุทธจริยศาสตร์ : กรณีประเทศไทย

ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์

พุทธจริยศาสตร์ (Buddhist Ethics) ที่จะเสนอในบทความนี้เป็นจริยศาสตร์สังคม (Social Ethics) ที่มีมุมมองจากทฤษฎีของชาวพุทธในโลกที่สามและจากประสบการณ์ของประเทศไทย ในความพยายามที่จะแก้ไขปัญหาสังคมในระดับโครงสร้าง พุทธศาสนาจำเป็นต้องได้รับการตีความอีกด้านหนึ่งด้วยทฤษฎีทางสังคมการเมือง อันจะเป็นการเพิ่มมิติใหม่ให้

กับคำสอนของพุทธศาสนาเพื่อแสวงหาความเป็นธรรมให้แก่สังคม และเพื่อประโยชน์แก่ประชาชนผู้ยากไร้ อันเป็นพลเมืองส่วนใหญ่ของประเทศ ตัวอย่างเช่น ความโลกจะต้องได้รับการตีความไม่เพียงแต่เป็นคุณสมบัติอันไม่พึงปรารถนาของปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่ยังเป็นสิ่งที่ฝังตัวอยู่ในกลไกของระบบสังคมแห่งการเอารัดเอาเปรียบอีกด้วย ดังนั้นถ้าหากจะลดหรือกำจัดความโลภไม่เพียงแต่บุคคลจะต้องฝึกฝนตนให้รู้จักอดกลั้นอดทนและละเว้นในสิ่งที่ควรละเว้นเท่านั้น แต่ระบบสังคมแห่งการเอารัดเอาเปรียบจะต้องถูกแก้ไขเปลี่ยนแปลงพร้อมกันไปด้วย

ชาวพุทธส่วนใหญ่แสวงหา “อิสรภาพ” (บาลี: นิพพาน, สันสกฤต: นิรวาณ) ด้วยการรักษาศีลและ

บำเพ็ญสมาธิภาวนา แต่ไม่ได้ใส่ใจอย่างเพียงพอต่อระบบของสังคมที่เป็นอยู่ บทความนี้ได้เพิ่มการตีความอีกมิติหนึ่งว่า “อิสรภาพ” มิได้หมายถึงเพียง “อิสรภาพภายใน” ของปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่ยังรวมถึง “อิสรภาพทางสังคม” อีกด้วย ชาวพุทธจะต้องเข้าใจและรู้เท่าทันโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองภายใต้ระบบทุนนิยม และสามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวทางเศรษฐกิจการเมือง สังคม

และวัฒนธรรมในระดับโครงสร้าง เพื่อว่าพุทธศาสนาจะสามารถยังประโยชน์สุขและให้อิสรภาพทั้งภายในและภายนอกแก่ผู้คนในยุคปัจจุบันได้

ระบบเศรษฐกิจการเมืองของไทย

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งนำโดยราษฎร ข้าราชการพลเรือน และทหารกลุ่มหนึ่ง ทำให้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สิ้นสุดลง และสถาบันพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา การเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งนั้นได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดประชาธิปไตยของตะวันตก และนับเป็นจุดเริ่มต้นของระบบการเมืองแบบใหม่ของไทย ประเทศไทยได้ทดลองในสิ่งที่เรียกกันว่า “ประชาธิปไตย” มาเป็นเวลากว่า ๖๕ ปีแล้ว ในช่วงระยะเวลาเหล่านั้น

การเมืองของไทยได้ถูกครอบงำด้วยทหารเป็นส่วนใหญ่ มีรัฐประหาร (รวมที่ไม่สำเร็จด้วย) ๑๗ ครั้ง และมีการร่างรัฐธรรมนูญใหม่ ๑๒ ครั้ง ในระยะเวลาเดียวกัน ประเทศไทยก็เริ่มมีประสบการณ์กับระบบทุนนิยมซึ่งได้รับอิทธิพลอย่างสำคัญจากระบบเศรษฐกิจของตะวันตก

จากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึงการสิ้นสุดของยุคสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ประเทศไทยถูกปกครองด้วยระบอบเผด็จการทหารภายใต้รัฐธรรมนูญ^๑ และมีระบบเศรษฐกิจที่รัฐเป็นผู้ประกอบการเป็นส่วนใหญ่ จากรัฐประหาร พ.ศ. ๒๕๐๐ ที่นำโดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จนถึงการล่มสลายของระบอบปกครองถนอม-ประภาสในปี พ.ศ. ๒๕๑๖ ประเทศไทยถูกปกครองด้วยระบอบเผด็จการทหารโดยไม่มีรัฐธรรมนูญ^๒ พร้อมกับการเติบโตของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่มีเอกชนเป็นผู้ประกอบการ

ทั้งเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ ซึ่งเป็นการปฏิวัติสังคมนำโดยนักศึกษา กับเหตุการณ์ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ ซึ่งเป็นการปฏิวัติสังคมนำโดยชนชั้นกลาง^๓ นับเป็นประสบการณ์การปฏิวัติของประชาชนโดยตรงเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของไทย แม้ว่าการปฏิวัติทั้งสองครั้ง จะไม่สามารถเปลี่ยนแปลงโครงสร้างขั้นพื้นฐานทางการเมืองและสังคมของไทยก็ตาม แต่ก็เป็นการแสดงให้เห็นว่าประชาชนสามัญโดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นกลางได้กลายเป็นอำนาจใหม่ในทางการเมืองของไทยยิ่งขึ้นทุกขณะ ตลอดระยะเวลา ๒๐ ปีที่ผ่านมาประเทศไทยเติบโตทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยม ภายใต้การนำของสหรัฐอเมริกา ยุโรป ตะวันตก และญี่ปุ่น โดยช่องว่างของรายได้ระหว่างเมืองกับชนบท และระหว่างคนรวยกับคนจนได้ห่างไกลออกไปทุกที พร้อมกับการทำลายป่าไม้ ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตามการขยายตัวของเศรษฐกิจนี้ทำให้ประเทศไทยเกิดชนชั้นกลางระดับสูงที่มั่งคั่งขึ้นมา

ในช่วงระหว่างนี้ทหารได้แสดงอำนาจด้วยกรทำรัฐประหารหลายครั้ง และด้วยการแสดงอิทธิพลในการ

จัดตั้งรัฐบาลภายใต้รัฐธรรมนูญ ขณะเดียวกันสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งได้รับความเคารพนับถือและการสนับสนุนอย่างกว้างขวางจากราชกรไทย ก็ได้แสดงบทบาทขององค์พระประมุขอย่างเด่นชัดดังจะเห็นได้จากตัวอย่างที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงขอให้จอมพลถนอม กิตติขจร ลาออกในปี พ.ศ. ๒๕๑๖ และพลเอกสุจินดา คราประยูร ลาออกในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ กับทรงแต่งตั้งนายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรีในปี พ.ศ. ๒๕๑๖ และนายอานันท์ ปันยารชุน เป็นนายกรัฐมนตรีในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ เพื่อยุติวิกฤตการณ์ทางการเมือง การเคลื่อนไหวเรียกร้องประชาธิปไตยของประชาชนไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเหตุการณ์พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้รับการสนับสนุนจากนานาชาติอย่างกว้างขวางหลังยุคสงครามเย็น การครบรอบ ๖๕ ปีของประชาธิปไตยในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ นับเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญยิ่ง เมื่อประชาชนได้ร่วมกันผลักดันจนรัฐธรรมนูญฉบับปฏิรูปการเมืองได้รับการประกาศใช้^๔

การปฏิวัติทั้งสามครั้งในประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของไทยในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ พ.ศ. ๒๕๑๖ และ พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นการปฏิวัติของประชาชนในเขตเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนในกรุงเทพฯ จึงนับเป็น “การปฏิวัติของเมือง” การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งนำโดยกลุ่มบุคคลเล็ก ๆ ทั้งที่เป็นราชกร ข้าราชการพลเรือน และทหาร ได้นำความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงมาสู่โครงสร้างทางอำนาจจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นสิ่งที่เรียกกันว่า “ระบอบประชาธิปไตย” อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญ โดยพื้นฐานแล้วเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นการลุกฮือขึ้นของนักศึกษาและประชาชนในการขับไล่ระบอบเผด็จการทหาร แม้ว่าการลุกฮือครั้งนั้นจะประสบความสำเร็จก็ตาม แต่ชนวนการนักศึกษาประชาชนก็ไม่มีอำนาจต่อรองเพียงพอที่จะจัดตั้งรัฐบาลขึ้นเอง หรือแม้แต่ว่าจะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองและสังคมในขั้นพื้นฐาน ในไม่ช้าฝ่ายทหาร

ก็ได้ก่อรัฐประหารในเหตุการณ์นองเลือด ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ และได้ทำลายขบวนการของนักศึกษา ขาวนา และผู้ใช้แรงงาน อันยังผลให้ทหารกลับมีบทบาท ครองอำนาจการเมืองไทยอีกครั้งหนึ่ง

แม้ว่าเหตุการณ์พฤษภาคม ๒๕๓๕ จะคล้ายคลึง กับเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ในหลายแง่ก็ตาม แต่ สิ่งที่ได้เห็นได้เด่นชัดก็คือชนชั้นกลางของไทยได้กลายเป็น พลังทางสังคมอย่างใหม่ขึ้นมา โครงสร้างทางเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศไทย ได้เปลี่ยนแปลงไปค่อนข้าง รวดเร็วในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมา การลุกฮือขึ้นของ ชนชั้นกลางในเดือนพฤษภาคม ๒๕๓๕ นับเป็นการต่อสู้ ทางอำนาจระหว่างฝ่ายทหารกับฝ่ายเศรษฐกิจ พร้อม กับชัยชนะของฝ่ายเศรษฐกิจ ยังผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างใหม่มาสู่ประชาธิปไตยของไทย โดยที่ผู้นำ ทางด้านเศรษฐกิจทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่นมี บทบาทและอำนาจเพิ่มขึ้นเป็นอันมากในการเมืองไทย

การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทย ภายใต้ระบบเศรษฐกิจตลาดเสรีของโลกในรอบหลาย ทศวรรษที่ผ่านมา ได้ทำให้ช่องว่างของรายได้ระหว่าง เมืองกับชนบทของไทยห่างไกลกันยิ่งขึ้น ในขณะที่ ภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการในเขตเมืองได้รับการ เอาใจใส่ดูแล ภาคเกษตรกรรมในชนบทกลับถูกทอดทิ้ง การเติบโตทางเศรษฐกิจและการศึกษาค่อนข้างจำกัดอยู่ แต่ในกรุงเทพฯ และหัวเมืองใหญ่ ทำให้ประชาชนใน ชนบทส่วนใหญ่โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคอีสานถูกทอดทิ้ง ให้อยู่กับความยากจน ด้อยการศึกษา และขาดแคลน สาธารณูปโภคในขั้นพื้นฐาน บริษัทเกษตรกรรม และ ระบบการถือครองที่ดินแบบใหม่ ทำให้ชาวนาไทยถูก รุกไล่ทางเศรษฐกิจออกจากที่ดินของตนเอง และบีบคั้น ให้คนจำนวนมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งคนในวัยหนุ่มสาว ต้องอพยพจากชนบทเข้าสู่เมืองเพื่อหางานทำ การย้าย ถิ่นฐานนี้ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมในโครงสร้างสังคม ชนบท ประเพณี และวัฒนธรรม และก่อให้เกิดปัญหา

ประชากรแออัดตามเมืองใหญ่อย่างเช่นกรุงเทพฯ เด็ก หนุ่มส่วนใหญ่จากชนบทที่อพยพเข้าสู่เมืองมักจะกลายเป็น ผู้ใช้แรงงาน โดยนับตั้งแต่ทศวรรษที่ ๑๙๘๐ เป็นต้นมา แรงงานจำนวนมากได้อพยพไปทำงานใน ตะวันออกกลาง ได้หวั่น สิงคโปร์ และบรูไน ในขณะที่ เด็กสาวจำนวนมากจากชนบทก็ได้กลายเป็นผู้ใช้แรงงาน และอีกจำนวนไม่น้อยโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากภาคเหนือ ต้องไปเป็นโสเภณีทั้งในกรุงเทพฯ และตามหัวเมืองใหญ่ และต่อมาได้กระจัดกระจายไปถึงประเทศญี่ปุ่นและ เยอรมนี

ช่องว่างของรายได้รวมทั้งช่องว่างทางการศึกษาที่ ห่างไกลกันยิ่งขึ้น ระหว่างสังคมเมืองกับสังคมชนบท ทำให้ประเทศไทยถูกแบ่งออกเป็นสองโลกคือ โลกของ คนรวยและชนชั้นกลางในเมืองกับโลกของคนจนในชนบท และชาวสลัมในเมือง ขณะที่ความต้องการประชาธิปไตย ของชนชั้นกลางในเมืองมีสูงขึ้น ความต้องการดังกล่าว ของชนชั้นล่างกลับมีไม่มากนัก เนื่องจากปัญหาปากท้อง มีความจำเป็นเร่งด่วนกว่าปัญหาการเมือง การซื้อสิทธิ์ ขายเสียงในระหว่างการเลือกตั้งจึงยังมีอยู่อย่างกว้างขวาง ประชาธิปไตยของไทยต้องการรากฐานไม่เพียงแต่จาก ชนชั้นกลางที่กำลังเติบโตในเมืองเท่านั้น แต่ยังต้อง การรากฐานจากประชาชนส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ในชนบท อีกด้วย เพื่อให้ประชาธิปไตยของไทยเบ่งบาน ความ เป็นอยู่ของคนชนบทจะต้องได้รับการปรับปรุงอย่าง สำคัญเพื่อลดช่องว่างทั้งรายได้และการศึกษาที่ยังห่างไกล จากคนในเมืองให้แคบลง เท่าที่ผ่านมารัฐบาลไทยที่อยู่ ภายใต้ระบบทุนนิยมและอิทธิพลจากบริษัทข้ามชาติ ประสบความล้มเหลวในการแก้ไขปัญหาคือพื้นฐานที่เผชิญหน้า ชาวนาและคนชนบท โครงการพัฒนาของรัฐบาลได้ดึงดูด ทั้งแรงงานและทรัพยากรธรรมชาติจากพื้นที่รอบนอก เข้าสู่ส่วนกลาง โดยทิ้งให้คนชนบทโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในภาคอีสานต้องตกอยู่ในความยากจนขั้นแค้นจนถึง ปัจจุบัน

โครงสร้างความยากจน : ภาพสะท้อนจากปัญหาโสเภณีไทย

ประเทศไทยมีชื่อเสียง (ในทางเสื่อมเสีย) ทั่วโลกว่า มีอุตสาหกรรมทางเพศและระบบโสเภณีที่มั่นคงที่สุดแห่งหนึ่งในโลก^๕ นักท่องเที่ยวชายทั้งจากประเทศตะวันตกและญี่ปุ่นเป็นจำนวนมากเดินทางมายังประเทศไทยเพียงเพื่อ “ท่องเที่ยวทางเพศ” (sex tour) โดยเฉพาะ โดนัลด์ สวเออร์ (Donald Swearer) ชีว่าประเทศไทยมีจำนวนพระภิกษุมากกว่าสองแสนห้าหมื่นรูปอาศัยอยู่ตามวัดต่าง ๆ จำนวนหลายหมื่นวัดทั่วประเทศ อย่างไรก็ตามภายในประเทศกลับมีจำนวนโสเภณีมากกว่าพระภิกษุเสียอีก^๖ เด็กสาวจำนวนมากในประเทศไทยถูกกดขี่เอารัดเอาเปรียบโดยโครงสร้างของอุตสาหกรรมทางเพศ ซึ่งส่วนใหญ่แล้วอยู่ภายใต้การบงการของบุคคลผู้มีอิทธิพลบางกลุ่ม ซึ่งมีความโยงใยกับทั้งนักธุรกิจ ตำรวจ ทหาร และนักการเมือง แม้ว่าการค้าประเวณีจะเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมายในประเทศไทย แต่เนื่องจากการจ้อราษฎร์บังหลวงและความไร้ประสิทธิภาพของระบบราชการที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ทำให้รัฐบาลไม่สามารถแก้ปัญหาโสเภณีและช่วยเหลือผู้หญิงเคราะห์ร้ายเหล่านั้นให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นได้ โสเภณีเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับคำสอนของพุทธศาสนา แต่สถาบันสงฆ์ของไทยกลับเงียบเฉยต่อปัญหานี้

ความยากลำบากทางเศรษฐกิจในชนบท อันเนื่องมาจากการดึงดูดทรัพยากรจากชนบทสู่เมือง และการขาดความเอาใจใส่จากรัฐบาลในการปรับปรุงเกษตรกรรมอย่างจริงจัง ได้ผลักดันให้คนหนุ่มสาวจากชนบทหลั่งไหลเข้าสู่เมืองเพื่อหางานทำ ส่วนใหญ่แล้วจะได้งานเป็นกรรมกรก่อสร้าง คนงานในโรงงานอุตสาหกรรม และในธุรกิจบริการอื่นๆ ขณะเดียวกันผู้หญิงเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กสาวจากภาคเหนือของประเทศไทย ได้กลายเป็นโสเภณีหรือทำงานในธุรกิจบริการที่เกี่ยวข้องกับทางเพศ ในอดีตนั้นหญิงสาวจากชนบทจะถูกหล่อหลอมและบังคับให้เป็นโสเภณี แต่ในปัจจุบันหญิงสาวเหล่านั้น

กลับถูกกำหนดด้วยโครงสร้างของความยากจน ลัทธิบริโภคนิยมและค่านิยมท้องถิ่นในเรื่อง “ความกตัญญู กตเวทิต์” ที่ถูกบิดเบือนทำให้ต้องไปเป็นโสเภณี

ภายใต้โครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในปัจจุบัน ชาวนาไทยส่วนใหญ่ทำนาและทำเกษตรกรรมอื่นๆ ด้วยความยากลำบาก เพื่อการยังชีพและเลี้ยงครอบครัวของตนเอง ยิ่งทำมากก็ยิ่งเป็นหนี้สินมาก เพราะโครงสร้างของเกษตรกรรมที่ต้องพึ่งพาเมือง นับตั้งแต่เมล็ดพันธุ์พืช ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ระบบตลาด การกู้ยืม และระบบการครอบครองกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ความยากจนในครอบครัวได้ผลักดันให้ลูกชายและลูกสาว ต้องจากบ้านในชนบทเข้าสู่เมืองด้วยความหวังที่จะได้งานทำ แต่งานที่มีให้เลือกส่วนใหญ่มักจะเป็นการใช้แรงงานที่มีค่าจ้างต่ำหรือมีจะนั้นก็จะเป็นโสเภณี ผู้หญิงมักจะหา “งาน” ได้ง่ายกว่าผู้ชาย เพราะมีความละเอียดละอว่อนอ่อนน้อมง่าย และค่าจ้างแรงงานถูกกว่า จึงเป็นที่ต้องการของโรงงานอุตสาหกรรมมาก ปัจจุบันแรงงานอุตสาหกรรมทั้งหมดในประเทศไทยประกอบไปด้วยผู้หญิงจำนวนถึง ๘๐ เปอร์เซ็นต์ นอกจากนี้แล้วผู้หญิงยังสามารถยึดอาชีพเป็นโสเภณีได้โดยง่ายอีกด้วย โดยมีรายได้สูงกว่าการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมหลายเท่า ครอบครัวที่ยากจนในชนบทจึงนิยมส่งลูกสาวไป “ทำงาน” ในเมืองเพื่อช่วยเหลือจุนเจือครอบครัว

ตามวัฒนธรรมท้องถิ่นของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคเหนือ พ่อแม่มักอยากจะได้ลูกสาวมากกว่าลูกชาย ในขณะที่ลูกชายสามารถช่วยเหลือพ่อแม่ทำน่านั้น ลูกสาวกลับสามารถช่วยเหลือพ่อแม่ทำงานได้ทั้งที่บ้านและในท้องถิ่น นอกจากนี้หลังจากที่แต่งงานไปแล้ว ลูกสาวก็ยังคงสามารถช่วยเหลือพ่อแม่ของตนต่อไป เพราะตามธรรมเนียมไทยในชนบท คู่บ่าวสาวมักนิยมตั้งบ้านเรือนใกล้กับพ่อแม่ของฝ่ายหญิง ประกติแล้วทั้งลูกชายและลูกสาวจะยึดถือธรรมเนียมเรื่องความกตัญญูกตเวทิต์ต่อพ่อแม่โดยเท่าเทียมกัน แต่เพราะว่าลูกสาวสามารถให้พ่อแม่ได้มากกว่าลูกชาย พ่อแม่จึงมักอยากได้ลูกสาว

มากกว่า เป็นที่น่าเสียดายที่ว่าธรรมเนียมไทยในชนบท ที่นิยมผู้หญิงนี้ เผชิญปัสสาวะคลั่งกับโครงสร้างแห่งการ เอาจืดเอาเปรียบของสังคมเมืองในปัจจุบันพอดี หญิงสาว จากชนบทสามารถหา “งาน” ในเมืองได้ง่ายกว่าผู้ชาย โสเภณีส่งเงินกลับบ้านไปช่วยเหลือจนเจือครอบครัวที่ อัดคัดขัดสนของตนได้มากกว่าแรงงานทั้งชายและหญิง บาปของเธอจึงได้รับการอภัย และเธอก็ได้รับการต้อนรับ เป็นอย่างดีในหมู่บ้านของตน

บางคนอาจจะโต้แย้งว่า ผู้หญิงเหล่านั้นสามารถ จะมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ยืดหยุ่นในหมู่บ้านของตนใน ชนบท และสามารถจะยังชีพด้วยการทำนาและหัตถกรรม ในครัวเรือน แทนที่จะไปเป็นโสเภณี อย่างไรก็ตามยุค สมัยได้เปลี่ยนไปแล้ว ภายใต้นโยบายการพัฒนาประเทศ จากรัฐบาลกลาง ถนน วิทยุ โทรทัศน์ และนิตยสารต่าง ๆ ได้เข้าไปถึงหมู่บ้านในชนบท ด้วยสื่อเหล่านี้ “ศาสนา แห่งบริโภคนิยม” ได้แพร่ระบาดไปถึง ผู้คนในชนบทไม่ อาจมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย และมีความสุข ตามขนบธรรมเนียมประเพณีและคุณค่าแบบเดิมได้อีก ต่อไป ในทางหนึ่งชีวิตเกษตรกรรมตามธรรมเนียมเดิม ของคนชนบทถูกคุกคามด้วยความเร่งด่วน ยากจน ที่มาพร้อมกับโครงสร้างเกษตรกรรมใหม่ที่ต้องพึ่งพา เมือง การเปลี่ยนมือของกรรมสิทธิ์ในที่ดิน และระบบ อุตสาหกรรมเกษตรสมัยใหม่ ในอีกทางหนึ่งลัทธิบริโภคนิยมที่มาพร้อมกับสื่อใหม่ ๆ ได้ปลูกฝังคนชนบทให้ ต้องการบริโภคสินค้ามากขึ้น ทุกวันนี้ครอบครัวส่วนใหญ่ ในชนบทถูกฉีกกระชากด้วยพลังสองพลังนี้ภายใต้สภาพ เช่นนี้ เป็นการยากที่จะให้เด็กหนุ่มเด็กสาวในชนบทใช้ชีวิตและมีความสุขอยู่ที่บ้าน ทุกวันนี้หมู่บ้านส่วนใหญ่ ในชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคเหนือและภาคอีสาน ได้กลายเป็นเพียงที่อยู่อาศัยของเด็กเล็กและคนแก่ที่ถูก ทอดทิ้งอยู่เบื้องหลังเท่านั้น

โสเภณีไทยไม่เพียงแต่ต้องเผชิญกับการกดขี่ทาง เพศเท่านั้น แต่ยังต้องเผชิญหน้ากับความไม่ปลอดภัย ของโรคเอดส์อีกด้วย ในประเทศไทยประชากรที่ได้รับ

เชื้อไวรัสเอชไอวี (HIV) อันเป็นต้นเหตุของโรคเอดส์ นั้นมีสัดส่วนที่สูง โสเภณีเป็นกลุ่มบุคคลที่มีความเสี่ยง ต่อการติดโรคเอดส์สูงมาก โดยพื้นฐานแล้วโสเภณีเป็น ผลข้างเคียงของโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมที่ไม่ เป็นธรรม โสเภณีเป็นรูปแบบที่ชัดเจนที่สุดของการกดขี่ ทางเพศและการละเมิดสิทธิสตรีในชั้นพื้นฐาน โสเภณี เป็นข้อเท็จจริงของเมืองไทยที่รู้กันไปทั่ว แต่ก็มี การพูดถึงปัญหานี้ในที่สาธารณะไม่มากนัก นักต่อสู้เพื่อสิทธิ สตรีและชาวพุทธที่ต้องการเห็นสังคมที่ดีกว่าได้เริ่มต้น พุดบ้างแล้ว เพื่อปกป้องสิทธิของผู้ที่เป็นแม่ พี่สาว น้องสาว ลูกสาว และหลานสาวของสังคมไทยอย่าง จริงจัง ปัญหาร่วมสมัยเช่นโสเภณี สิทธิมนุษยชน ยา เสพติด การเอารัดเอาเปรียบในทางเศรษฐกิจ และความ เลื่อมด้อยของสิ่งแวดล้อม จะต้องเป็นส่วนหนึ่งของ ปัญหาที่ได้รับการหยิบยกขึ้นมากล่าวถึงอย่างเป็นระบบ ในพุทธจริยศาสตร์

ชุมชนชาวพุทธ : ทางออกหนึ่งจากพุทธศาสนา

ภายใต้สภาพที่เลื่อมด้อยของโครงสร้างทางสังคม และวัฒนธรรมในชนบทของไทย การฟื้นฟูคุณค่าทาง พุทธศาสนาอาจช่วยให้ชาวชนบทสามารถพึ่งตัวเอง และกลับมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นอีกครั้งหนึ่งก็เป็น ได้ ในอดีตก่อนที่ไทยจะพัฒนาประเทศให้ทันสมัยภายใต้ ระบบทุนนิยมแบบตะวันตกนั้น วัดในพุทธศาสนาเคย เป็นศูนย์กลางของชีวิตในหมู่บ้าน พระภิกษุเคยมีบทบาท เป็นผู้นำทางวัฒนธรรมของชุมชน พระสงฆ์ไม่เพียงแต่ ให้การอบรมสั่งสอนพุทธศาสนาและประกอบพิธีกรรม ทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังให้การศึกษา การบริการทาง สาธารณสุข และการแนะนำวิชาชีพแก่ชาวบ้านอีกด้วย ในชุมชนชาวพุทธเช่นนั้นผู้คนในหมู่บ้านต่างมีความ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ร่วมแรงร่วมใจกัน และมีค่านิยมของ วัฒนธรรมท้องถิ่นเดียวกัน อย่างไรก็ตามโครงสร้าง สังคมชนบทของไทยซึ่งมีวัดเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านนั้น ได้พังทลายลงในช่วงระยะเวลาเพียงไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมา ภายใต้แรงกระแทกบีบคั้นของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

ซึ่งส่งผลให้เกิดการอพยพของชาวชนบทครั้งใหญ่สู่เมือง และความผันผวนทั้งทางสังคมและวัฒนธรรม

การฟื้นฟูชุมชนชาวพุทธขึ้นมาใหม่ อาจเป็นทางออกหนึ่งของการฟื้นฟูสังคมชนบทอันเสื่อมโทรมในปัจจุบัน ชุมชนชาวพุทธนี้จะต้องมีรูปแบบใหม่ซึ่งสอดคล้องกับยุคสมัย และมีผู้นำที่อาจเป็นพระภิกษุหรือฆราวาสที่มีการศึกษาหรือมีจิตสำนึกสูง ชุมชนชาวพุทธจะฟื้นฟูระบบ “เศรษฐกิจพอเพียง” ที่พึ่งตนเองได้ในขั้นพื้นฐาน การกระจายอำนาจทางการเมืองในระดับท้องถิ่น ความเป็นอิสระของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับหมู่บ้าน ซึ่งจะทำให้สังคมชนบทเกิดความมั่นใจและเคารพในตนเอง และจะช่วยลดแรงกระแทกจากลัทธิบริโภคนิยมลงได้ภายใต้สภาพเศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่เป็นตัวของตัวเองมากขึ้นนั้น สังคมไทยในชนบทที่มีพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลาง จะสามารถมีบทบาทมากขึ้นในการส่งเสริมประชาธิปไตยของประชาชนในขั้นรากฐาน อันจะช่วยแก้ไขปัญหาในขั้นพื้นฐานของชาวชนบท ภาระกิจในการสร้างสรรค์สังคมชนบทที่ดีกว่านี้ย่อมเป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระภิกษุผู้ซึ่งได้รับการเคารพนับถืออย่างกว้างขวาง เป็นตัวแทนของชาวชนบทและอาศัยกระจัดกระจายอยู่ตามหมู่บ้านต่าง ๆ ทั่วประเทศ

สังคมไทยปัจจุบันมีชุมชนชาวพุทธกระจัดกระจายอยู่ตามที่ต่าง ๆ ชุมชนชาวพุทธหลายแห่งมีศูนย์กลางอยู่ที่พระภิกษุที่เป็นผู้นำ บางแห่งมีผู้นำที่เป็นฆราวาส และอีกบางแห่งเป็นการทำงานร่วมกันของกลุ่มบุคคลที่เป็นระบบมากขึ้น เราจะสำรวจชุมชนชาวพุทธที่มีรูปแบบต่าง ๆ ทั้งในอดีตที่ผ่านมาและในสังคมไทยปัจจุบัน ตัวอย่างเหล่านี้จะช่วยทำให้คำว่า “ชุมชนชาวพุทธ” มีความหมายเด่นชัดยิ่งขึ้น

๑. กรณีศึกษาพระคำเขียน สุวณฺโณ

ชุมชนของพระคำเขียน สุวณฺโณ ที่บ้านท่ามะไฟหวาน อำเภอแก่งคร้อ จังหวัดชัยภูมินี้เป็นตัวอย่างของชุมชนชาวพุทธที่มีศูนย์กลางอยู่ที่พระภิกษุที่เป็นผู้นำ ด้วยการนำของพระคำเขียน ชาวบ้านท่ามะไฟหวานและ

หมู่บ้านใกล้เคียง มีชีวิตความเป็นอยู่ทั้งในด้านวัตถุและจิตใจดีขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ชุมชนท่ามะไฟหวานนับเป็นความเคลื่อนไหวในระดับรากฐานที่ช่วยให้หมู่บ้านสามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้นในทางเศรษฐกิจ มีอำนาจต่อรองมากขึ้นในปัญหาระดับท้องถิ่น รวมทั้งการพิทักษ์รักษาป่าและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

พระคำเขียน ซึ่งเป็นพระป่าและครูสอนสมาธิ วิปัสสนาที่อุทิศตน ได้รณรงค์เพื่อช่วยเหลือประชาชนผู้ยากไร้ในแผ่นดินอีสาน โดยการตั้ง “ธนาคารข้าว” และ “ธนาคารควาย” ธนาคารเกษตรกรรมเหล่านั้น ได้ทำหน้าที่เสมือนสหกรณ์ท้องถิ่นที่มีการดำเนินงานที่เป็นอิสระ ชาวบ้านสามารถจะมาขอยืมสิ่งที่เป็นต่อการทำเกษตรกรรมได้ เช่น เมล็ดพันธุ์ข้าว และควาย เป็นต้น ชาวบ้านที่ยากจนยังสามารถขอยืมข้าวเพื่อการบริโภคได้อีกด้วยหากเกิดความจำเป็นขึ้นมา เมื่อชาวบ้านมีข้าวเหลือจากการบริโภคก็สามารถนำมาฝากไว้กับธนาคารข้าวได้ เมื่อควายที่ถูกยืมไปใช้งานเกิดออกลูกขึ้นมา ลูกควายครึ่งหนึ่งจะตกเป็นของชาวบ้านที่ขอยืมไป และอีกครึ่งหนึ่งจะเป็นของธนาคารควาย

พระคำเขียนเชื่อว่า สาเหตุใหญ่ที่ทำให้ชาวบ้านยากจนนั้นมาจากการทำตามระบบเศรษฐกิจที่มีความโลภเป็นแรงจูงใจ ท่านจึงแนะนำให้ชาวบ้านให้ปลูกผัก ขุด บ่อเลี้ยงปลา และปลูกไม้กินผล เพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้ในด้านอาหาร แทนที่การปลูกพืชเศรษฐกิจแต่เพียงชนิดเดียว เช่น มันสำปะหลัง และนำเงินจากการขายมันสำปะหลังไปซื้ออาหารจากภายนอกหมู่บ้าน ท่านได้ให้ชาวบ้านครอบครัวหนึ่งทดลองปลูกผักโดยไม่ใช้ปุ๋ยเคมีหรือยาฆ่าแมลง ซึ่งก็ประสบผลสำเร็จด้วยดี ท่านได้ขยายโลกทัศน์ของชาวบ้านด้วยการแนะนำให้ชาวบ้านเดินทางไปดูงานจากหมู่บ้านอื่น ๆ ที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมธรรมชาติแบบครบวงจร ที่วัดป่าสุคะโต ท่านได้อนุรักษ์ และฟื้นฟูสภาพป่าเกือบ ๖๐๐ ไร่บนภูเขา ปัจจุบันวัดป่าสุคะโตเป็นป่าไม้ที่ร่มรื่นและเขียวชอุ่มเพียงแห่งเดียว ในท่ามกลางไร่มันสำปะหลัง อันแห่งแล้งที่ไกลสุดลูกหูลูกตา พระคำเขียนได้สร้างวัด

ป่าขึ้นหลายแห่งและส่งพระภิกษุไปพักอาศัยเพื่อป้องกันการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า

การพัฒนาชนบทของพระคำเขียน ซึ่งอิงอาศัยคำสอนและการปฏิบัติในพุทธศาสนา เป็นวิธีการที่สร้างสรรค์และเป็นตัวอย่างหนึ่งของชุมชนชาวพุทธ ด้วยการตั้งธนาคารข้าว ธนาคารควาย และสหกรณ์ชุมชน ท่านได้นำชาวบ้านให้พ้นไปจากความยากจนที่เกิดจากการพึ่งพาระบบตลาดด้วยเกษตรกรรมแบบธรรมชาติที่ครบวงจร แทนที่จะปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น มันสำปะหลังหรือยูคาลิปตัส แต่เพียงอย่างเดียว ชุมชนท่ามะไฟหวานเริ่มเป็นอิสระในทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านอาหาร ด้วยการพิทักษ์รักษาป่าไม้ที่ภูโคงอันเป็นที่ตั้งของวัดป่าสุคะโตของท่าน พระและชาวบ้านเริ่มได้รับอำนาจต่อรองในปัญหาระดับท้องถิ่นมากขึ้น และด้วยการต่อสู้กับลัทธิบริโภคนิยม โดยใช้จริยธรรมในพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่น พระคำเขียนได้นำชุมชนท่ามะไฟหวานกลับคืนไปสู่อิสรภาพของวัฒนธรรมท้องถิ่นในระดับหนึ่ง

๒. กรณีศึกษาพระครูสาครสังวรกิจ

ชุมชนในอดีตของพระครูสาครสังวรกิจ ที่วัดยกกกระบัตร์ อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร เป็นตัวอย่างของชุมชนชาวพุทธอีกแห่งหนึ่งที่มีศูนย์กลางอยู่ที่พระสงฆ์ที่เป็นผู้นำ งานและความเป็นผู้นำของท่านมีส่วนคล้ายคลึงกับพระคำเขียนในภาคอีสาน ก่อนที่พระครูสาครฯ จะมาพำนักที่วัดยกกกระบัตร์ ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านนั้นส่วนใหญ่เป็นชาวนาที่ยากจนและไม่รู้หนังสือ พื้นที่ในบริเวณนั้นจะถูกน้ำทะเลหนุนท่วมอยู่เป็นประจำ ทำให้นาข้าวได้รับความเสียหายและชาวบ้านเดือดร้อนเพราะไม่รู้จะทำอาชีพอย่างอื่น พระครูสาครฯ รู้ดีว่า ความยากจนไม่อาจจะถูกกำจัดออกไปได้หากไม่มีการแนะนำการเพาะปลูกพืชอย่างอื่น เพราะน้ำทะเลจะทำลายนาข้าวเป็นประจำ ท่านจึงได้แนะนำชาวบ้านให้หันมาปลูกมะพร้าวแทน โดยการคูตัวอย่างจากจังหวัดใกล้เคียง

เมื่อชาวบ้านที่ยกกกระบัตร์ได้เริ่มต้นปลูกมะพร้าว พระครูสาครฯ แนะนำไม่ให้ขายผลผลิตในทันที เพราะพ่อค้าคนกลางจะกดราคาระหว่าง ท่านได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านนำมะพร้าวมาทำน้ำตาลและด้วยความช่วยเหลือจากมหาวิทยาลัยบางแห่งซึ่งสนใจส่งเสริมงานพัฒนาชุมชนในชนบท ชาวบ้านยกกกระบัตร์จึงได้เริ่มจำหน่ายน้ำตาลมะพร้าวไปทั่วประเทศ นอกจากการปลูกมะพร้าวแล้วพระครูสาครฯ ยังได้แนะนำชาวบ้านให้ปลูกผักและผลไม้ไว้เป็นอาหาร ปลูกต้นสมุนไพรเพื่อใช้ทำยาสมุนไพร รวมทั้งปลูกต้นสนและต้นตาลเพื่อนำไม้มาใช้ในการก่อสร้าง นอกจากนี้ยังมีการขุดบ่อเลี้ยงปลาอีกด้วย ภายในเวลาเพียงไม่กี่ปีภายใต้การนำของท่าน ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านในแถบนั้นดีขึ้นอย่างเห็นได้ชัด

พระครูสาครฯ เชื่อว่า ปรัชญาพื้นฐานของชุมชนหมู่บ้านก็คือการพึ่งตนเองทั้งชีวิตในทางร่างกายและจิตใจ ท่านได้แนะนำให้ชาวบ้านยกกกระบัตร์ทำงานเพาะปลูกเพื่อสิ่งจำเป็นในการเลี้ยงชีวิต ก่อนที่จะขายส่วนที่เหลือเป็นตัวเงินเพื่อซื้อสิ่งที่ไม่สามารถจะผลิตเองได้ ด้วยวิธีนี้ ชาวบ้านจึงพึ่งพาดตลาดน้อยลง หลักของการพึ่งตนเองนี้ก่อให้เกิดสหกรณ์ชุมชนขึ้นในเวลาต่อมา สมาชิกของสหกรณ์ชุมชนสามารถกู้ยืมเงินเพื่อทำเกษตรกรรมในครัวเรือนแบบครบวงจรได้ แทนการปลูกพืชเศรษฐกิจเพียงชนิดเดียว พระครูสาครฯ เชื่อว่า การพัฒนาชนบทจะไม่ประสบผลสำเร็จหากมิได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมท้องถิ่น ดังนั้นท่านจึงได้เริ่มอบรมสั่งสอนธรรมะ และการปฏิบัติสมาธิวิปัสสนาแก่ประชาชนพร้อมๆ กับการพัฒนาชนบทของท่าน

พระครูสาครฯ ได้ฝึกฝนอบรมพระหนุ่มเณรน้อยให้มีบทบาทเป็นผู้นำท้องถิ่น และสนับสนุนให้พระเณรเหล่านั้นกลับไปช่วยเหลือฟื้นฟูหมู่บ้านของตนเอง แม้ว่าพระครูสาครฯ จะลาสิกขาไปเป็นเวลาหลายปีแล้วก็ตาม ท่านก็ยังคงให้การสนับสนุนแก่ชุมชนยกกกระบัตร์ต่อไป หลักแห่งการพึ่งตนเองและคุณค่าของวัฒนธรรมชาวพุทธ ซึ่งพระครูสาครฯ สนับสนุนอยู่นั้น ทำให้ชุมชน

ยกกระบัตร์กลายเป็นชุมชนชาวพุทธตัวอย่างแห่งหนึ่ง
ในความพยายามที่จะลดทอนกระแสอันเชี่ยวกรากของ
ลัทธิบริโภคนิยมในสังคมไทยปัจจุบัน

๓. กรณีศึกษาพระประจักษ์ คุตตจิตโต

บทบาทของอดีตพระประจักษ์ คุตตจิตโต แห่ง
สำนักสงฆ์ธรรมจิต จังหวัดบุรีรัมย์ ในการพิทักษ์รักษา
ป่าไม้ในภาคอีสานของประเทศไทย นับเป็นตัวอย่างของ
ชุมชนชาวพุทธอีกแห่งหนึ่งซึ่งได้ท้าทายนโยบายและ
การทำงานของรัฐบาลในเรื่องป่าไม้และสิ่งแวดล้อม ในปี
พ.ศ. ๒๕๓๔ เมื่อประเทศไทยตกอยู่ภายใต้เผด็จการ
ทหารของ ร.ส.ช. ทหารได้คุกคามพระประจักษ์ ซึ่งขณะนั้น
กำลังรณรงค์รักษาป่าไม้อยู่ที่ป่าดงใหญ่ในจังหวัดบุรีรัมย์
ตำรวจได้ทำการจับกุมและกักขังท่านทั้ง ๆ ที่ยังเป็น
พระภิกษุอยู่ นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของพุทธ-
ศาสนาในประเทศไทย ที่พระภิกษุถูกจับกุมและกักขัง
โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐในขณะที่ยังครองผ้าเหลืองอยู่^๙
การกระทำเช่นนั้นได้สร้างความไม่พอใจแก่ชาวพุทธเป็น
จำนวนมาก แม้ว่าพระประจักษ์จะได้รับการปล่อยตัวใน
เวลาต่อมาก็ตาม

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ภายใต้รัฐบาลพลเรือนของ
นายชวน หลีกภัย รัฐบาลได้สัญญากับพระประจักษ์และ
ชุมชนของท่านว่า รัฐบาลจะให้ความร่วมมือกับพระ
ประจักษ์และชาวบ้านในการปกป้องป่าส่วนที่ยังเหลืออยู่
และขอร้องให้พระประจักษ์ย้ายสำนักสงฆ์ออกจากป่า
โดยสัญญาว่าจะสร้างวัดให้ใหม่ โดยมีศาลา ๑ หลัง กุฏิ
๓๐ หลัง ที่เก็บน้ำ และถนนเข้าวัด นอกจากนี้รัฐบาลยัง
สัญญาอีกว่า กรมป่าไม้จะร่วมมือกับพระประจักษ์ โดย
จะจัดส่งเจ้าหน้าที่จำนวน ๑๕ คนมาช่วยท่านในการ
รักษาป่า เจ้าหน้าที่เหล่านี้จะทำงาน ๒๐ วันต่อเดือน
และจะได้รับค่าจ้างตอบแทนวันละ ๑๐๐ บาทเป็นเวลา
แปดเดือนในขั้นต้น โครงการแรกเริ่มนี้รัฐบาลจะจัดสรร
งบประมาณให้เป็นเงิน ๒๔๐,๐๐๐ บาท^{๑๐}

แต่กุฏิ ที่เก็บน้ำ และถนนเข้าวัด ตามที่รัฐบาล
สัญญาไว้ไม่เคยเกิดขึ้นเลย จะมีก็แต่เพียงศาลา ๑ หลัง
ซึ่งสร้างขึ้นด้วยน้ำพักน้ำแรงของพระประจักษ์เองและ
การบริจาคของประชาชนเท่านั้น พระประจักษ์ได้ร้องขอ
ไปยังกรมป่าไม้ให้ส่งเครื่องมือที่จำเป็นมาให้ เช่น รถ
และวิทยุติดคอ แต่ก็ไม่เป็นผลสำเร็จ เมื่อขาดเครื่องมือที่
จำเป็นเหล่านี้เจ้าหน้าที่ทั้ง ๑๕ คนก็เกือบจะทำอะไร
ไม่ได้ ในการป้องกันการลักลอบตัดไม้ที่กำลังดำเนินอยู่
ภายหลังจากแปดเดือนแรกกรมป่าไม้ได้ลดงบประมาณ
ของโครงการนี้ลงเหลือเพียง ๑๓๕,๐๐๐ บาทเป็นเวลา
อีกหกเดือน โดยจ่ายค่าจ้างแก่เจ้าหน้าที่เพียง ๑๕ วัน
ต่อเดือน ขณะเดียวกันขบวนการตัดไม้ทำลายป่าได้เพิ่ม
ปฏิบัติการมากขึ้น และจำนวนต้นไม้ที่ถูกโค่นก็เพิ่มขึ้น
อย่างรวดเร็ว ผู้ที่เกี่ยวข้องกับขบวนการลักลอบตัดไม้
มีความเชื่อมโยงกับนักการเมือง ตำรวจ ทหาร และ
ข้าราชการ ภายใต้ “ความร่วมมือ” ระหว่างกรมป่าไม้
กับชุมชนของพระประจักษ์ ป่าดงใหญ่ได้ถูกทำลายมาก
ยิ่งขึ้น รัฐบาลได้ใช้สถานการณ์นี้โฆษณาแก่ประชาชนว่า
พระและชาวบ้านไม่อาจจะพิทักษ์รักษาป่าได้อย่างแท้จริง

มีความพยายามหลายครั้งที่จะทำลายชื่อเสียงของ
พระประจักษ์ และกำลังสนับสนุนของท่าน เช่น การ
ปล่อยข่าวว่าท่านได้รับเงิน ๓๐๐,๐๐๐ บาทต่อเดือน
จากรัฐบาล ทำให้ประชาชนเลิกการบริจาคเงินสนับสนุน
แก่ท่าน และความพยายามที่จะแบ่งแยกชาวบ้านด้วย
การให้เงินกับชาวบ้านบางกลุ่มและไม่ให้กับบางกลุ่ม^{๑๑}
ทำให้ชาวบ้านแตกแยก และในที่สุดแล้วแบ่งแยกออก
เป็นสามกลุ่มด้วยกัน กลุ่มแรกซึ่งเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดได้
หันความสนใจไปทำมาหากินในที่ดินที่รัฐบาลจัดสรรให้
กลุ่มที่สองเป็นกลุ่มที่ได้รับสินบนจากผู้มีอิทธิพลและเลิก
ให้การสนับสนุนแก่พระประจักษ์ ส่วนกลุ่มที่สามซึ่ง
เป็นกลุ่มที่เล็กที่สุดยังคงสนับสนุนงานของพระประจักษ์
ต่อไป ต่อมารัฐบาลได้กล่าวหาว่าท่านเป็นผู้บุกรุกทำลาย
ป่าโดยการสร้างสำนักสงฆ์ในเขตป่าสงวน ด้วยแรง
บีบบังคับจากทุกด้านในที่สุดพระประจักษ์ก็ได้ลาสิกขาไป

แม้ว่าการรณรงค์พิทักษ์ป่าของอดีตพระประจักษ์ จะถูกทำลายลงโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐก็ตาม ความเคลื่อนไหวของท่านนับเป็นตัวอย่างการต่อสู้ของชาวพุทธในระดับรากฐาน ที่มีต่อความฉ้อฉลของระบบราชการโดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ที่ห่างไกล ภายใต้ระบอบเผด็จการทหารของไทย รัฐบาลได้ใช้อำนาจอย่างเปิดเผยในการทำลายป่าเพื่อผลประโยชน์ส่วนตน ซึ่งส่งผลให้ประชาชนรวมตัวกันต่อต้านอย่างแข็งขัน แต่ภายใต้รัฐบาลพลเรือนที่มาจากทางเลือกตั้ง ขบวนการตัดไม้ทำลายป่ายังคงมีเหมือนเดิมแต่แยบยลยิ่งขึ้น เพราะโครงสร้างของระบบราชการไม่เปลี่ยนแปลง และผู้มีอิทธิพลได้ใช้เล่ห์กลทุกชนิดในการทำลายป่าและขบวนการของประชาชน^๒ งานอนุรักษ์ป่าของอดีตพระประจักษ์ได้ช่วยปลูกจิตสำนึกของประชาชนทั่วประเทศให้ตื่นขึ้น ในเรื่องการรณรงค์ต่อต้านการทำลายป่าและสิ่งแวดล้อม ความเคลื่อนไหวนี้ได้ทำลายโครงสร้างของอำนาจรัฐแบบรวมศูนย์ที่เป็นอยู่ ซึ่งระบบราชการปัจจุบันไม่อาจจะยอมรับได้ พระประจักษ์จึงต้องถูกทำลายในที่สุด

๔. กรณีศึกษาชุมชน “พุทธเกษตร”

“พุทธเกษตร” เป็นชุมชนชาวพุทธที่ตั้งอยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทย ในขณะที่ชุมชนชาวพุทธส่วนใหญ่จะมีศูนย์กลางอยู่ที่พระภิกษุที่เป็นผู้นำ พุทธเกษตรกลับเป็นกลุ่มของชุมชนที่มีการจัดตั้งองค์กรบนพื้นฐานของหลักการและนโยบายเดียวกัน พุทธเกษตรพยายามแก้ไขปัญหาดังกล่าวในขั้นพื้นฐานด้วยวิธีการของชาวพุทธ โดยการตั้งโรงเรียนสำหรับเด็กกำพร้า เด็กจรจัด และเด็กที่ด้อยโอกาสในภาคเหนือและภาคอีสานของประเทศไทย วัตถุประสงค์หลักก็คือการสร้างโรงเรียน และชุมชนที่เข้มแข็งในชนบทเพื่อที่จะต่อสู้กับความยากจน ไร้สิทธิประโยชน์ และความไม่เป็นธรรมในสังคม ซึ่งเกิดขึ้นจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองที่รวมศูนย์อำนาจอยู่ที่ส่วนกลาง

โรงเรียนพุทธเกษตรแห่งแรกที่อำเภอแม่ละมง จังหวัดแม่ฮ่องสอน เริ่มต้นโครงการช่วยเหลือตนเอง

ด้วยการปลูกข้าวและพืชผักของตนเอง ต่อมาได้ผลิตปุ๋ยหมักไว้ใช้เองและจำหน่าย เลี้ยงวัวไว้รีดนมสำหรับเด็กนักเรียนและจำหน่ายในราคาถูกแก่ชาวบ้านในตำบลนั้น ทำอุตสาหกรรมในครัวเรือนอีกหลายอย่าง เช่น ขนมปัง ขนมหวานพื้นเมือง ทอผ้าและเย็บผ้า ผลิตอิฐบล็อกและเสาคอนกรีตสำหรับงานก่อสร้าง เป็นต้น ครูและนักเรียนทุกคนนอกจากการเรียนการสอนตามปกติแล้ว จะได้รับการฝึกอาชีพและร่วมกันทำงาน นอกจากนี้ยังมีโครงการจัดตั้งศูนย์สาธารณสุขภายในหมู่บ้านเพื่อดูแลสุขภาพของคนในหมู่บ้านอีกด้วย ในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ ศิริศักดิ์ เขตตานุรักษ์ ได้เป็นครูใหญ่คนแรกของโรงเรียน ภายในเวลาเพียงห้าปีหลังจากนั้นโรงเรียนพุทธเกษตรก็สามารถพึ่งตนเองได้ในเกือบทุกด้าน มีการจัดตั้งโรงเรียนพุทธเกษตรขึ้นอีกสามแห่งที่หนองฮ่อ จังหวัดเชียงใหม่ที่ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน และที่โนนเมือง จังหวัดนครราชสีมา จำนวนของเด็กนักเรียนและครูได้เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๒ มูลนิธิพุทธเกษตรถูกจัดตั้งขึ้นที่เมืองเชียงใหม่ โดยมีพระไชยศ ชาญโส เป็นผู้ประสานงาน เพื่อสนับสนุนกิจกรรมของโรงเรียนและงานบริการสังคมของชุมชนพุทธเกษตร มูลนิธิได้ตั้งโรงพิมพ์ของตนเองขึ้น ออกหนังสือพิมพ์รายเดือน *เพื่อนชีวิต* และหนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนากับการแก้ปัญหาสังคมหลายเล่ม พุทธเกษตรได้แบ่งเบาปัญหาของคนชนบทลงเป็นบางส่วน ด้วยการร่วมงานร่วมกับคนยากจนและผู้ด้อยโอกาสในรูปแบบของชุมชนชาวพุทธ พร้อม ๆ กับการฝึกคนรุ่นหนุ่มสาวให้เป็นผู้นำในชุมชนชนบทของไทย พระไชยศได้รณรงค์เพื่องานของพุทธเกษตรไม่เพียงเฉพาะในหมู่บ้านไทยเท่านั้นแต่ยังรวมถึงชาวพุทธในต่างประเทศอีกด้วย ในปี พ.ศ. ๒๕๓๒ ท่านได้เดินทางไปยังมาเลเซียและสิงคโปร์ ชาวพุทธจีนจำนวนไม่น้อยเลื่อมใสศรัทธาในคัมภีร์และงานของท่าน นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๓ เป็นต้นมา ท่านได้เดินทางไปยังได้วันเป็นประจำทุกปี เพื่อเผยแผ่ธรรม ต่อมาท่านได้ตั้งศูนย์พุทธศาสนาขึ้น

ในไต้หวัน และได้รับการสนับสนุนจากชาวไต้หวันเกี่ยวกับงานในชนบทของท่านในประเทศไทย

พุทธเกษตรสนใจเป็นพิเศษในปัญหาของผู้หญิงและเด็กที่ถูกเอารัดเอาเปรียบ โรงเรียนพุทธเกษตรที่หนองฮ่อ จังหวัดเชียงใหม่ เป็นโรงเรียนหญิงโดยเฉพาะรับเด็กผู้หญิงที่ยากจนที่มาจากครอบครัวที่มีปัญหา มารับการศึกษาและฝึกอาชีพพร้อมทั้งการอบรมทางศีลธรรม ครูทั้งหมดเป็นผู้หญิงซึ่งมีประมาณ ๖ คน ยกเว้นภาสกร กันเดช ครูใหญ่ซึ่งเป็นครูผู้ชายเพียงคนเดียว โดยมีนักเรียนหญิงประมาณ ๘๖ คน อายุระหว่าง ๑๓-ถึง ๑๘ ปี ถ้าเด็กผู้หญิงเหล่านี้ไม่ได้เข้าศึกษาที่โรงเรียนพุทธเกษตร ก็เป็นไปได้ว่าส่วนใหญ่จะต้องไปเป็นโสเภณี แม้ว่าจำนวนจะยังน้อย แต่ชุมชนชาวพุทธอย่างเช่นพุทธเกษตร ก็มีความสำคัญและเป็นแบบอย่างของชุมชนที่เปิดโอกาสให้แก่ผู้ด้อยโอกาสในสังคม พุทธเกษตรได้พยายามรณรงค์เพื่อปกป้องสิทธิของสตรีและเด็ก โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาโสเภณีและการใช้แรงงานเด็กทางภาคเหนือของประเทศไทย พุทธเกษตรเป็นตัวอย่างของชุมชนชาวพุทธกลุ่มหนึ่งในสังคมไทยปัจจุบัน ที่มีรูปแบบการจัดองค์กรและเครือข่ายของชุมชนที่ค่อนข้างเป็นระบบบนพื้นฐานของพุทธจริยศาสตร์ในแง่วัฒนธรรม แล้วพุทธเกษตรส่งเสริมคำสอน การปฏิบัติและคุณค่าของพุทธศาสนาแก่สมาชิกและชาวบ้าน ในแง่เศรษฐกิจแล้วโครงการเกษตรกรรมและหัตถกรรมพื้นบ้านช่วยให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ และในแง่สังคมแล้วชาวบ้านและคนในระดับท้องถิ่นเริ่มมีอิสระในการตัดสินใจและแก้ไขปัญหาของตนเองมากขึ้น

๕. กรณีศึกษา “โรงเรียนริมแม่น้ำ”

ในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ ชาวพุทธกลุ่มหนึ่งซึ่งสนใจปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อม ได้มาใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันบนพื้นที่ประมาณ ๓๐ ไร่ ซึ่งบางส่วนมีสภาพเป็นป่ากร้างริมฝั่งแม่น้ำแควน้อย บ้านถ้ำแก่นจันทร์ ตำบลลุ่มสุม อำเภอยะโยค จังหวัดกาญจนบุรี โดยช่วยกันพัฒนาที่ดินผืนนั้นขึ้นมา มีการสร้างกระท่อมและเรือนแพขึ้น

จำนวนหนึ่งพร้อมกับการปลูกป่าเพื่อฟื้นฟูสภาพแวดล้อม โดยมีเป้าหมายที่จะสร้างชุมชนชาวพุทธ พวกเขาเริ่มทำเกษตรกรรมแบบธรรมชาติ เลี้ยงวัว แพะ และสัตว์เลี้ยงอื่น ๆ มีการปลูกต้นสมุนไพรรักษาทำยาสมุนไพร รักษาสุขภาพของต้นไม้และสัตว์ป่าในบริเวณนั้น พร้อมกับการป้องกันไฟป่า มีการฝึกอบรมสมาธิภาวนาเป็นครั้งคราว โดยการนิมนต์พระภิกษุมาสอนและนำการปฏิบัติธรรม นอกจากนี้ยังมีการผลิตในเชิงวัฒนธรรม เช่น การเขียนรูป การพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนา และคำสอนของกฤษณะมูรตีอีกด้วย

พ.ศ. ๒๕๓๕ “โรงเรียนริมแม่น้ำ” สำหรับเด็กจากครอบครัวที่ยากจนได้ถูกจัดตั้งขึ้น ตอนแรกมีเด็กนักเรียนจำนวนหกคนจากภาคอีสานและจำนวนนักเรียนได้ค่อยๆ เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ปรัญญาการศึกษาของชุมชนมีว่า การศึกษาที่แท้จริงจะเป็นปัจจัยอันสำคัญต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ และต่อการสร้างสรรค์แนวทางใหม่ให้กับสังคม ไพบูลย์ทิปกร ผู้นำของชุมชนนี้เป็นครูใหญ่คนแรกของโรงเรียน นอกจากการศึกษาตามหลักสูตรแล้วเด็กนักเรียนยังได้รับการฝึกฝนอาชีพต่างๆ เช่นการทำเกษตรกรรมธรรมชาติ การเลี้ยงสัตว์ การทำหัตถกรรมพื้นบ้าน และความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวิชาช่าง พร้อมๆ ไปด้วยการใช้ชีวิตตามแนวทางของพุทธศาสนา และการเคารพในภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมพื้นบ้าน โรงเรียนริมแม่น้ำได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนซึ่งจัดตั้งขึ้นตามแนวความคิดแบบอาศรมในความพยายามที่จะปรับเปลี่ยนทิศทางของสังคมไทยจากกระแสของลัทธิบริโภคนิยม

ภายหลังการเยี่ยมชุมชน “โรงเรียนริมแม่น้ำ” ในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ เจมส์ แฮลโลแรน (James Halloran) บาทหลวงคาทอลิกชาวไอริช ได้เขียนบันทึกตอนหนึ่งว่า

จิตใจแบบชาวพุทธของมวลสมาชิก ทำให้พวกเขาให้ความสนใจอย่างใหญ่หลวงต่องานสร้างสรรค์ ผลที่ติดตามมาก็คือพวกเขามีความเคารพอย่างลึกซึ้งต่อมวลหมู่แมกไม้ตามธรรมชาติของสถานที่แห่งนั้น ขณะเดียวกันก็มีพื้นที่

ส่วนหนึ่งสำหรับการทำเกษตรกรรมแบบธรรมชาติ โดยการสูบน้ำขึ้นมาจากแม่น้ำแคว คุณสมภารพูดได้ว่าสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องหลักสำหรับชุมชนที่นี่ อันที่จริงแล้วสมาชิกจำนวนแปดคนกำลังปั่นจักรยานไปรอบเมืองไทยเพื่อพยายามรวบรวมความคิดเห็นของสาธารณชน ในอันที่จะปกป้องป่าผืนที่ยังเหลืออยู่จากการถูกทำลายลงไปอย่างรวดเร็ว ไม่จำเป็นที่จะต้องกล่าวว่าการทำลายป่าผืนนั้นก่อให้เกิดผลเสียร้ายแรงแก่เราทุกคน นอกจากนี้ยังมีความคิดคำนึงถึงเรื่องการศึกษาที่แท้จริง โดยสะท้อนออกมาจากข้อเท็จจริงที่ว่า พวกเขาได้ช่วยเด็กที่ขาดแคลนกลุ่มหนึ่ง ไม่เพียงแต่ในการดุดับวิชาในโรงเรียนเท่านั้น แต่ยังได้ปลูกฝังคุณค่าที่ดีให้อีกด้วย พวกเขาสุขภาพอ่อนโยน มีจิตใจสูง และอุทิศตนให้กับงานของชุมชน^{๑๑}

ชุมชนชาวพุทธในฐานะความเคลื่อนไหวระดับรากหญ้าในสังคมไทย กำลังดำเนินไปในทิศทางที่ถูกต้อง แต่กิจกรรมของชุมชนเหล่านี้มีขีดจำกัด เพราะส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นปัญหาเฉพาะหน้าที่ชุมชนนั้นประสบอยู่ การมองปัญหาและทางออกในเชิงโครงสร้างระดับประเทศภายในกรอบของระบบโลกเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อการสร้างสรรค์พุทธจริยศาสตร์ที่เป็นจริงขึ้นมา

ความแห้งแล้งและการขาดแคลนน้ำครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ ทำให้คนชนบทหลังไหลเข้าสู่เมืองมากขึ้น เพิ่มปัญหาประชากรแออัดและปัญหาราจรทั้งในกรุงเทพฯ และเมืองใหญ่อื่นๆ ไฟป่าครั้งใหญ่ที่เกิดจากความสะเพร่าของมนุษย์ที่ห้วยขาแข้ง จังหวัดอุทัยธานี อันเป็นวนอุทยานแห่งชาติที่มีสัตว์ที่ใกล้จะสูญพันธุ์อาศัยอยู่หลายชนิด ได้ทำลายพื้นที่ป่าไปถึง ๑๐๐,๐๐๐ ไร่ในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ และอีกประมาณ ๕๐๐,๐๐๐ ไร่ในปี พ.ศ. ๒๕๔๑ เพิ่มปัญหาความแห้งแล้งมากขึ้น ป่าไม้ที่เหลืออยู่ยังคงถูกทำลายต่อไป เช่น ที่ป่าสาละวินอันเป็นวนอุทยานแห่งชาติ จังหวัดแม่ฮ่องสอน ในปี พ.ศ. ๒๕๔๑ - พ.ศ. ๒๕๔๒ ที่มีกฎหมายปิดป่า น้ำท่วมครั้งใหญ่ที่สุดในรอบ ๕๐ ปีทั่วประเทศไทยในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ มีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากป่าไม้ที่เหลือน้อย ทำให้ไม่สามารถดูดซับน้ำฝนจากลมมรสุมได้เพียงพอ ก่อให้เกิดความเสียหายแก่เกษตรกรรมนับล้านไร่ เพิ่มความยากจนแก่ชาวชนบท

ยิ่งขึ้น จำนวนผู้หญิงและเด็กที่ต้องไปเป็นโสเภณียังคงมีเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ทั้งๆ ที่ถูกคุกคามจากความเป็นความตายของโรคเอดส์ จำนวนผู้ติดเชื้อเอชไอวี (เชื้อไวรัสที่ก่อให้เกิดโรคเอดส์) และจำนวนผู้ป่วยโรคเอดส์เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ปัจจุบันประเทศไทยกำลังประสบกับวิกฤตการณ์ในเชิงโครงสร้างของสังคมทั้งระบบ จะเห็นได้จากวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจในปี พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๑ เป็นสำคัญแม้ว่าจะมีรัฐบาลพลเรือนที่มาจากการเลือกตั้ง แต่โครงสร้างทางการเมือง ระบบราชการ และระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทยก็ยังคงไม่เปลี่ยนแปลง และกลายเป็นอุปสรรคอันสำคัญต่อการปฏิรูปการเมืองเศรษฐกิจสังคม และการกระจายอำนาจสู่ประชาชน

พุทธศาสนามักจะถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นศาสนาที่มุ่งแต่ความหลุดพ้นเฉพาะตัวและไม่สนใจต่อเรื่องความยุติธรรมในสังคม แม้ว่าจะมีความพยายามในการนำจริยธรรมของพุทธศาสนามาใช้แก้ปัญหาสังคมก็ตาม แต่วิธีการเหล่านั้นส่วนใหญ่ก็มักจะเป็นแบบปัจเจก ส่วนใหญ่แล้วจะเน้นความประพฤติทางศีลธรรมของปัจเจกบุคคล โดยถือว่าถ้าบุคคลแต่ละคนเป็นผู้มีจริยธรรมแล้ว ปัญหาสังคมก็จะได้รับการแก้ไขไปเอง วิธีคิดเช่นนี้แม้ว่าจะมีส่วนถูกอยู่บ้าง แต่ก็เป็นการมองข้ามโครงสร้างทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ที่มีผลกระทบต่อชีวิตของผู้คนในยุคปัจจุบัน พุทธจริยศาสตร์จำเป็นจะต้องวิเคราะห์และปรับใช้ในเชิงโครงสร้าง เพื่อให้เกิดผลอย่างแท้จริงในการแก้ไขปัญหามาของสังคมไทย

พุทธจริยศาสตร์สังคม : การวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง

ตามประวัติศาสตร์แล้ว พุทธศาสนาเกิดขึ้นในประเทศอินเดียในยุคสมัยที่อารยธรรมของชาวอารยันกำลังเจริญรุ่งเรือง ข้อที่แตกต่างไปจากศาสนาในตะวันตก เช่น ศาสนายูดาห์ ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม ก็คือ ความสนใจหลักของศาสนาหรือนักปราชญ์ในอินเดียไม่ใช่เรื่องอิสรภาพในทางการเมือง เนื่องจากสังคมในยุคนั้นปัญหาเรื่องนี้มีใช่เป็นปัญหาใหญ่ แต่มุ่ง

แสวงหา “อิสรภาพภายใน” จากความทุกข์ในทางจิตใจของมนุษย์ อันเนื่องมาจากวงจรของชีวิตในทางร่างกาย คือ เกิด แก่ เจ็บ และตาย แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะสอนจริยธรรมที่เกี่ยวข้องกับสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองก็ตาม แต่ความมุ่งหมายหลักของพุทธศาสนาก็อยู่ที่ “อิสรภาพภายใน” ของปัจเจกบุคคลจากความทุกข์ทางจิตใจ อย่างไรก็ตามในยุคสมัยปัจจุบัน เจื่อนไขทางสังคมและการเมืองในประเทศพุทธศาสนาอย่างเช่นประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างมาก ดังนั้นพุทธศาสนาจึงควรได้รับการประยุกต์ให้สามารถแก้ไขปัญหาสังคมได้ในระดับโครงสร้าง พร้อมทั้งให้ความสำคัญกับเรื่องของ “อิสรภาพทางสังคม” ด้วย

ก่อนการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยแบบตะวันตกสยามเคยเป็นประเทศที่มีสังคมวัฒนธรรมและประเพณีที่มีพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมแห่งคุณค่าทั้งหลาย จากมาตรฐานทางเศรษฐกิจสมัยใหม่แม้ว่าประชาชนชาวสยามในอดีตจะด้อยกว่าคนไทยในยุคปัจจุบัน ทั้งในเรื่องความมั่งคั่งทางวัตถุและการแพทย์สาธารณสุขก็ตาม แต่ชาวสยามสมัยก่อนตามคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ก็มีความสุขและมีมนุษยธรรมมากกว่าคนสมัยปัจจุบัน ความแตกต่างที่เด่นชัดระหว่างสยามในอดีตกับประเทศไทยในปัจจุบันนั้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจการเมือง ที่เกิดจากความพยายามของรัฐบาลส่วนกลางในอันที่จะพัฒนาประเทศให้ทันสมัย ความพยายามที่จะพัฒนาประเทศให้ทันสมัยนี้ในที่สุดแล้วได้ทำลายระบบเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองได้ของคนท้องถิ่นในชนบท และทำลายระบบการปกครองในระดับท้องถิ่นที่ค่อนข้างเป็นอิสระในชนบทมาเป็นระบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง เมื่อมองจากโครงสร้างระบบโลกแล้ว ในที่สุดเศรษฐกิจของประเทศไทยก็ผูกพันเข้ากับระบบเศรษฐกิจตลาดเสรีของโลก และนโยบายต่างประเทศของไทยก็ผูกพันเข้ากับเครือข่ายของกลุ่มประเทศทุนนิยมของโลก การเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้างทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองนี้ ส่งผลกระทบ

อย่างใหญ่หลวงต่อสังคมและวัฒนธรรมของไทย และต่อชีวิตความเป็นอยู่และค่านิยมของคนไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

พุทธจริยศาสตร์จะต้องไปไกลกว่าเพียงการส่งเสริมให้คนนั่งสมาธิภาวนา และยึดถืออุดมคติของการใช้ชีวิตที่เรียบง่าย การสร้างสังคมชาวพุทธที่แท้จริงในยุคปัจจุบันจำเป็นจะต้องเรียกร้องการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างทั้งระบบเศรษฐกิจให้ท้องถิ่นในทุกระดับสามารถพึ่งตนเองได้ และระบบการเมืองให้มีการกระจายอำนาจจากส่วนกลางสู่ภูมิภาคในทุกระดับ โดยมีการปรับคุณค่าทางจริยธรรมให้สอดคล้องกับโครงสร้างของยุคสมัย ด้วยการกระทำเช่นนี้พุทธจริยศาสตร์จึงจะหยั่งรากลึกกลงสู่สังคมไทยดังเช่นครั้งในอดีต จริยธรรมของชาวพุทธในเรื่องความเมตตากรุณา การให้ทานและความร่วมแรงร่วมใจกัน จึงจะดำรงอยู่ได้ทั้งในระดับบุคคลและระดับโครงสร้างของสังคม

เราลองมาพิจารณาพุทธจริยศาสตร์ของสังคมไทยปัจจุบัน จากแง่มุมในเชิงโครงสร้างดูบ้าง ความโลภ ความโกรธ และความหลง ซึ่งพุทธศาสนาเรียกว่าเป็นสามสิ่งของสิ่งอันเลวร้ายทั้งปวงนั้นเกาะลึกอยู่ในโครงสร้างของสังคมไทยปัจจุบันเป็นอันมาก ความโลภ ในเชิงโครงสร้างได้ดำรงอยู่อย่างแน่นแฟ้นในระบบเศรษฐกิจของไทยยุคปัจจุบัน ชาวนานับล้านๆ คนต้องพลัดจากที่นาของตน โดยระบบการกว้านซื้อที่ดิน ซึ่งมาพร้อมกับบริษัทข้ามชาติทางด้านเกษตร อันก่อให้เกิดการอพยพครั้งใหญ่ของชาวชนบทสู่เมือง การว่างงาน และความยากจน ระบบการเมืองที่รวมศูนย์อำนาจและระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาได้ก่อให้เกิด ความโกรธ ในเชิงโครงสร้างขึ้น เมื่อระบบปัจจุบันทำให้ชนชั้นผู้นำของไทยมั่งคั่งขึ้น ในขณะที่ระบบเดียวกันนั้นทำให้ประชาชนจำนวนมหาศาลต้องยากจนลง ส่วน ความหลง ในเชิงโครงสร้างมาจากอิทธิพลที่เพิ่มขึ้นของการโฆษณาสินค้าในสื่อต่างๆ ซึ่งทำให้ประชาชนละทิ้งคุณค่าของวัฒนธรรมเดิมและกลายเป็นนักบริโภคนิยมแทน

เพื่อที่จะเอาชนะความโลภ ความโกรธ และความ
หลง ไม่เพียงแต่บุคคลจะต้องเปลี่ยนพฤติกรรมหรือวิถี
ชีวิตส่วนตัวเท่านั้น แต่ระบบของความโลภ ความโกรธ
และความหลงในเชิงโครงสร้างจะต้องถูกเปลี่ยนด้วย
จริยธรรมของชาวพุทธ เช่น ศีลห้า จะต้องนำมาตีความ
ใหม่และประยุกต์ใช้ในระดับโครงสร้าง ศีลข้อแรกคือการ
ละเว้นจากการฆ่าและการทำร้ายสิ่งมีชีวิต ในประเทศซึ่ง
ประชากรส่วนใหญ่ยังยากจน เช่น ประเทศไทย เป็นต้น
นั้น งบประมาณทางทหารซึ่งมีสัดส่วนที่ค่อนข้างสูงเมื่อ
เทียบกับรายได้ประชาชาติ (GDP) ควรจะลดลงทอนลง
การละเมิดสิทธิมนุษยชนซึ่งรวมทั้งการซ้อมผู้ต้องหา
และการใช้แรงงานเด็กจะต้องยุติ การล่าสัตว์ป่าอย่างผิด
กฎหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัตว์ที่ใกล้จะสูญพันธุ์ จะ
ต้องมีมาตรการป้องกันมิให้เกิดขึ้น ป่าไม้ซึ่งเป็นที่อยู่
อาศัยของสัตว์ป่าจะต้องได้รับการฟื้นฟูให้กลับคืนมาอีก
ครั้งหนึ่งและจะต้องได้รับการปกป้องคุ้มครอง มาตรการ
เช่นนี้จะช่วยให้ศีลข้อแรกกลับมีความหมายขึ้นมาใน
สังคมปัจจุบัน

ศีลข้อที่สองคือการละเว้นจากการลักทรัพย์ โครง
สร้างทางสังคมจะต้องได้รับการแก้ไขให้รัดกุมและยุติธรรม
มากขึ้น เพื่อป้องกันมิให้นักการเมือง นักธุรกิจ ข้าราชการ
ทหารตำรวจ ข้าราชการรับหลงหรือติดสินบน และ
กระทำการ “ลักทรัพย์” อย่างเป็นระบบจากรัฐธรรมนูญ
ผู้ยากไร้ การทำลายป่าไม้ ทรัพยากรธรรมชาติ และ
ระบบนิเวศของโลก นับเป็นการ “ขโมย” อนาคตของ
คนในรุ่นลูกหลาน ศีลข้อที่สามได้แก่การละเว้นจากการ
ประพฤติดนินทา โสเภณีเป็นสิ่งที่ละเมิดศีลข้อนี้อย่าง
โจ่งแจ้งที่สุด ชาวพุทธจะต้องเอาใจใส่ต่อปัญหานี้ให้มาก
ในระดับโครงสร้างพื้นฐานจะต้องมีการปรับปรุงชีวิตใน
ทางเศรษฐกิจของคนในชนบทให้ดีขึ้น และเปลี่ยนแปลง
ค่านิยมในเรื่องการขายลูกสาวของคนชนบทเสียใหม่
เพื่อป้องกันมิให้เด็กสาวจากชนบทต้องไปเป็นโสเภณี

รวมทั้งมาตรการทางกฎหมายที่เอาผิดกับผู้ประกอบการ
พ่อแม่ที่ขายลูกสาว และผู้ชายที่เที่ยวโสเภณีด้วย

ศีลข้อที่สี่คือการละเว้นจากการกล่าวคำเท็จ ชาว
พุทธจะต้องสนับสนุนการพูดความจริง แม้ว่าบางครั้ง
การพูดความจริงอาจหมายถึงการทำลายต่ออำนาจที่ไม่
ชอบธรรมก็ตาม ในระบบสังคมปัจจุบันที่ฉ้อฉลนี้มีการ
ละเมิดศีลข้อนี้บ่อยครั้ง การออกกฎหมายประกันเสรีภาพ
ของสื่อมวลชน การปฏิรูปการเมือง และการสร้าง
ขบวนการประชาธิปไตยในระดับล่างจำเป็นจะต้องมี เพื่อ
ให้ศีลข้อนี้ได้รับการปฏิบัติในระดับโครงสร้าง ศีลข้อที่ห้า
ได้แก่การละเว้นจากการเสพสิ่งเสพติดมีนเมา การค้า
ยาเสพติดเป็นการละเมิดศีลข้อนี้อย่างร้ายแรงและอย่าง
เป็นระบบ การค้ายาบ้าและสิ่งเสพติดชนิดอื่นเป็นการ
ทำลายเยาวชนของชาติ การลักลอบขนยาเสพติดจาก
ประเทศไทยไปยังภูมิภาคส่วนอื่นของโลก ได้กลายเป็น
ประเด็นทางการเมืองและเป็นสาเหตุหนึ่งที่ก่อให้เกิด
วิกฤตการณ์สากลทางด้านยาเสพติด ชาวพุทธจำเป็นจะ
ต้องให้ความสนใจต่อศีลห้าให้มากขึ้น ไม่เฉพาะแต่เพียง
ในระดับความประพฤติส่วนบุคคลเท่านั้น แต่ในระดับ
โครงสร้างอีกด้วย เพื่อให้พุทธจริยศาสตร์มีความหมาย
อย่างแท้จริงในปัจจุบัน

ชาวพุทธกับอิสรภาพทางสังคม

ในฐานะมนุษย์เรามีทั้งร่างกายและจิตใจ จิตใจไม่
อาจตั้งอยู่ได้โดยปราศจากร่างกาย ร่างกายและจิตใจจึง
ไม่อาจแยกจากกันได้ เมื่อไม่มีจิตใจร่างกายก็ไม่แตกต่าง
ไปจากวัตถุสิ่งของที่ไร้ชีวิต เมื่อไม่มีร่างกายจิตใจก็ไม่
สามารถดำรงอยู่ได้ กิจกรรมในทางร่างกายส่งผลกระทบ
ต่อพัฒนาการและคุณภาพของจิตใจ ขณะเดียวกัน
คุณภาพของจิตใจก็ส่งผลกระทบต่อสภาพความเป็นอยู่
ของร่างกาย ดังนั้นร่างกายและจิตใจจึงอาศัยกันและกัน
อย่างแยกไม่ออก

เราไม่ได้เกิดมาในความว่างเปล่า แต่เกิดมาในสังคม และวัฒนธรรมหนึ่ง เราเติบโตขึ้นและมีชีวิตอยู่ในสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง ชีวิตของเราได้รับผลกระทบจากคุณภาพของอาหารที่เรากิน จากคุณภาพของบริการทางสาธารณสุข จากสิ่งแวดล้อมในทางวัตถุ เช่นเดียวกับจากสภาพแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง เรามีได้อยู่ลำพังเพียงผู้เดียว แต่เราอยู่ในเครือข่ายของความสัมพันธ์ทางสังคมที่สลับซับซ้อน ข้อเท็จจริงเหล่านี้มีค่าควรแก่การกล่าวซ้ำ เนื่องจากชาวพุทธส่วนใหญ่ยังมีความเชื่อว่ามีอมฤตยามี “อิสรภาพภายใน” จากความทุกข์ในทางจิตใจแล้ว ปัญหาทางสังคมการเมืองก็จะหมดสิ้นไปเอง ในแง่นี้ชาวพุทธส่วนใหญ่ยังขาดทัศนคติในเชิงโครงสร้างที่จะจัดการกับปัญหาทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองในโลกยุคปัจจุบันอย่างแท้จริง

ท่าทีที่เป็นปัจเจกเช่นนี้อาจใช้ได้ผลกับชาวพุทธที่มีชีวิตแบบนักบวชที่สละโลก แต่ชาวพุทธส่วนใหญ่ก็มิได้เป็นนักบวช และยังคงใช้ชีวิตอยู่ในโลกที่เชื่อมโยงกันอย่างสลับซับซ้อน ในปัจจุบันแม้แต่นักบวชก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงโครงสร้างที่สลับซับซ้อนนี้ได้ พระสงฆ์แต่ละรูปในประเทศไทยอยู่ภายใต้การปกครองของคณะสงฆ์องค์เดียว และทั้งหมดนี้อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐบาล พระสงฆ์ทั่วประเทศไทยฉันอาหารจากการบิณฑบาตซึ่งได้รับจากประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบทซึ่งส่วนใหญ่แล้วยากจนและถูกเอารัดเอาเปรียบ ผู้ซึ่งลูกชายต้องไปเป็นคนงานก่อสร้างหรือแรงงานราคาถูกในโรงงาน และลูกสาวต้องไปทำงานใช้แรงงานหรือมีเจ้านั้นก็เป็นโสเภณีในสภาพการณ์เช่นนี้ชาวพุทธจะหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบที่มีต่อสังคมได้อย่างไร เมื่อเกิดจิตสำนึกต่อปัญหาทางสังคมเช่นนี้และรู้เท่าทันโครงสร้างที่อยู่เบื้องหลังแล้ว อิสรภาพของชาวพุทธก็จะไม่ถูกจำกัดอยู่เพียงแต่ในเรื่องของ “อิสรภาพภายใน” เท่านั้น แต่ยังรวมถึง “อิสรภาพทางสังคม” อีกด้วย

การแก้ไขวิกฤตการณ์ในเชิงโครงสร้างของประเทศไทยจากทัศนคติของชาวพุทธ อาจกล่าวได้เป็นสามระดับคือ ระดับที่หนึ่ง ด้วยการทำงานอย่างอุทิศตนของปัจเจกบุคคลอย่างเช่น พระคำเขียน สุวณฺโณ อดีตพระครูสาครสังวรวิจิ และอดีตพระประจักษ์ คุตตจิตโต อันทำให้เกิดชุมชนชาวพุทธที่มีศูนย์กลางอยู่ที่พระภิกษุที่เป็นผู้นำ กับชุมชนชาวพุทธที่มีลักษณะการจัดตั้งในรูปขององค์กรอย่างเช่น ชุมชน “พุทธเกษตร” และ “โรงเรียนริมแม่น้ำ” เป็นต้น ชุมชนชาวพุทธเหล่านี้หากว่าประสานเชื่อมโยงกับชุมชนในระดับรากหญ้าอื่นๆ ทั่วประเทศ ในการต่อสู้กับความไม่เป็นธรรมของสังคม การทำลายป่าและสภาพแวดล้อม และปัญหาพื้นฐานอื่นๆ แล้ว ก็อาจสามารถสร้างพื้นฐานสำหรับสังคมใหม่ที่เป็นอิสระมากกว่าทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม

ระดับที่สอง ชาวพุทธที่เป็นปัญญาชนและที่อุทิศตนทำงานเพื่อสังคมในทุกระดับสามารถเปลี่ยนแปลงระบบของสังคมได้ โดยการเรียนรู้จากคนยากจนและผู้ที่ถูกเอารัดเอาเปรียบให้มากขึ้น พร้อมกับตระหนักถึงโครงสร้างของปัญหา หนทางหนึ่งอันอาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมก็คือ การกระตุ้นจิตสำนึกของผู้คน การจัดองค์กรของประชาชนในทุกระดับ และความตั้งใจอันแน่วแน่ที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างมีความหมาย

ระดับที่สาม ปรัชญาสังคมของชาวพุทธจะเป็นจริงได้ในระดับประเทศก็ด้วยการปฏิรูปการเมือง ดังที่ชาวพุทธคนสำคัญอย่างเช่น นายแพทย์ประเวศ วะสี เรียกร้อง โดยการปฏิรูปการเมืองจะเชื่อมโยงกับการทำงานของชาวพุทธในสองระดับที่กล่าวมา รัฐธรรมนูญฉบับประชาชนในปัจจุบันมีเจตนารมณ์ที่จะปฏิรูประบอบประชาธิปไตยของไทย ด้วยกระบวนการตรวจสอบเชิงโครงสร้างต่ออำนาจในระดับต่างๆ ซึ่งรวมทั้งระบบการเลือกตั้ง การบริหารงานของรัฐบาล การทำงานของรัฐสภา และการ

ทำหน้าที่ของศาลในด้านต่าง ๆ นับเป็นก้าวแรกของการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางการเมืองของไทย ระบบราชการในปัจจุบันซึ่งเป็นอุปสรรคที่ใหญ่หลวงที่สุดของการปฏิรูปการเมืองและสังคม ควรได้รับการเปลี่ยนโครงสร้างเสียใหม่เพื่อให้เกิดการกระจายอำนาจ ความโปร่งใส และการบริการประชาชนที่มีประสิทธิภาพ ชาวพุทธควรจะหันมาสนใจการปฏิรูปการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ด้วยการสนับสนุนชุมชนชาวพุทธซึ่งเป็นความเคลื่อนไหวระดับรากหญ้า กระบวนการปลูกจิตสำนึกต่อความเป็นธรรมในทุกระดับ และผลักดันการปฏิรูปการเมืองและสังคมในเชิงโครงสร้าง เพื่อการสร้างสรรค์สังคมที่น่าอยู่กว่านี้ตามแนวทางของพุทธจริยศาสตร์

ศาสนาที่สำคัญทุกศาสนาในโลกรวมทั้งพุทธศาสนาได้กล่าวถึงปัญหาเรื่อง ความทุกข์ของมนุษย์ กับ อิสระภาพที่พ้นไปจากความทุกข์นั้น ความทุกข์ของมนุษย์มีอยู่ด้วยกันสองชนิดคือความทุกข์ทางจิตใจ และความทุกข์ทางสังคมการเมือง พุทธศาสนาได้ให้วิธีการอันทรงพลังและเป็นเอกลักษณ์ในการแก้ปัญหาความทุกข์ทางสังคมการเมือง พุทธศาสนาได้ให้วิธีการอันทรงพลังและเป็นเอกลักษณ์ในการแก้ปัญหาความทุกข์ทางจิตใจของมนุษย์ เลียนวาร์ต สวิดเลอร์ (Leonard Swidler) ให้ความเห็นว่าพุทธศาสนาใช้ภาษา “จากข้างล่าง” หรือ “จากภายใน”

ในขณะที่ศาสนาที่เชื่อเรื่องพระเจ้าใช้ภาษา “จากข้างบน” หรือ “จากภายนอก”^{๑๔} ในแง่นี้ภาษาและแนวความคิดของพุทธศาสนาจึงใกล้เคียงกับลักษณะการวิเคราะห์และวิพากษ์วิจารณ์ของนักคิดสมัยใหม่ ส่วนแอนโทนี เฟร์นันโด (Antony Fernando) เห็นว่า วิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้กับสานุศิษย์นั้นเป็นสิ่งที่ใกล้เคียงกับวิธีการที่จิตแพทย์ใช้กับคนไข้ในคลินิก^{๑๕}

ดูเหมือนว่าพุทธศาสนาจะขาดพรคนะและแนวทางปฏิบัติที่เป็นจริงในการแก้ปัญหาความทุกข์ทางสังคมการเมืองในเชิงโครงสร้างอย่างเป็นรูปธรรม ธรรมเนียมเดิมของพุทธศาสนาได้ให้แนวทางสำหรับความประพฤติส่วนตัวทางจริยธรรม เช่น การรู้จักควบคุมตนเอง ความอดกลั้นอดทน ความขยันขันแข็ง ความเมตตากรุณา และความมีสติสัมปชัญญะอยู่เสมอ เป็นต้น แต่หลักจริยธรรมเหล่านี้จำเป็นจะต้องได้รับการตีความใหม่ในบริบทของสังคมปัจจุบัน และนำเสนอออกมาในรูปของทฤษฎีสังคมของพุทธศาสนา ซึ่งครอบคลุมถึงพรคนะเรื่องความทุกข์ทางสังคมการเมืองและอิสรภาพจากความทุกข์นั้น ภายในกรอบของระบบโลกซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของระบบทุนนิยม อันจะนำไปสู่พุทธจริยศาสตร์ที่ก้าวทันสังคมโลกปัจจุบัน และทำให้พุทธศาสนาครบถ้วนสมบูรณ์ทั้งในเรื่องอิสรภาพทางจิตใจและอิสรภาพทางสังคม

การอ้างอิง

๑. จากปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๐ ประเทศไทยมีรัฐบาลรักษาการของพระยามโนปกรณนิติธาดา (พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๗๖) รัฐบาลทหารภายใต้รัฐธรรมนูญของพระยาพหลพลพยุหเสนา (พ.ศ. ๒๔๗๖-๒๔๘๑) รัฐบาลทหารภายใต้รัฐธรรมนูญของจอมพล ป.พิบูลสงคราม (พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๗) รัฐบาลพลเรือนของนายควง อภัยวงศ์ นายทวี บุญยเกษตร และม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช (พ.ศ. ๒๔๘๗-๒๔๘๙) รัฐบาลพลเรือนของนายปรีดี พนมยงค์ (พ.ศ. ๒๔๘๙) รัฐบาลรักษาการของหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ และนายควง อภัยวงศ์ (พ.ศ. ๒๔๘๙-๒๔๙๑) รัฐบาลทหารภายใต้รัฐธรรมนูญของจอมพล ป.พิบูลสงคราม (พ.ศ. ๒๔๙๑-๒๕๐๐)
๒. จากปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ถึง พ.ศ. ๒๕๑๖ ประเทศไทยมีรัฐบาลรักษาการของนายพจน์ สารสิน (พ.ศ. ๒๕๐๐) รัฐบาลทหารภายใต้รัฐธรรมนูญช่วงสั้น ๆ ของจอมพลถนอม กิตติขจร (พ.ศ. ๒๕๐๑) ระบอบเผด็จการทหารที่ไม่มีรัฐธรรมนูญของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (พ.ศ. ๒๕๐๑-๒๕๐๖) และระบอบเผด็จการทหารของจอมพลถนอม กิตติขจร (พ.ศ. ๒๕๐๖-๒๕๑๖) โดยมีรัฐบาลภายใต้การควบคุมของทหารในช่วงสั้น ๆ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๑๒-๒๕๑๔

๓. จากปี พ.ศ. ๒๕๑๖ ถึง ๒๕๓๙ ประเทศไทยมีเสรีภาพทางการเมืองในช่วงระยะสั้นๆ ภายใต้รัฐบาลของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ (พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๑๘) รัฐบาลพลเรือนของ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (พ.ศ. ๒๕๑๘-๒๕๑๙) หลังจากนั้นก็ตกอยู่ภายใต้ระบอบเผด็จการทหารในนาม “รัฐบาลพลเรือน” ของนายธานินทร์ กรัยวิเชียร (พ.ศ. ๒๕๑๙-๒๕๒๐) ต่อมาเมื่อรัฐบาลทหารภายใต้รัฐธรรมนูญของพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ (พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๒๓) และพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ (พ.ศ. ๒๕๒๓-๒๕๓๒) ติดตามด้วยรัฐบาลพลเรือนจากการเลือกตั้งของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ (พ.ศ. ๒๕๓๒-๒๕๓๔) รัฐบาลพลเรือนที่ถูกแต่งตั้งจากทหารของนายอานันท์ ปันยารชุน (พ.ศ. ๒๕๓๔-๒๕๓๕) รัฐบาลที่ถูกทหารครอบงำ (ซึ่งมีอายุเพียง ๔๘ วัน) ของพลเอกสุจินดา คราประยูร (พ.ศ. ๒๕๓๕) รัฐบาลรักษาการของนายอานันท์ ปันยารชุน (พ.ศ. ๒๕๓๕) รัฐบาลพลเรือนของนายชวน หลีกภัย (พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๓๘) รัฐบาลพลเรือนของนายบรรหาร ศิลปอาชา (พ.ศ. ๒๕๓๘-๒๕๓๙) รัฐบาลพลเรือนของพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ (พ.ศ. ๒๕๓๙-๒๕๔๑) และรัฐบาลพลเรือนของนายชวน หลีกภัย (พ.ศ. ๒๕๔๑-)

๔. รัฐธรรมนูญฉบับประชาชนได้ผ่านความเห็นชอบจากรัฐสภาในวันที่ ๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงลงพระปรมาภิไธยเมื่อวันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ อันนับเป็นวันแรกของการประกาศใช้

๕. สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับโสเภณีในประเทศไทย ดู Pamela S. DaGrossa, “Kamphaengdin: A Study of Prostitution in the All-Thai Brothels of Chiang Mai City,” in Grant A. Olson, *Crossroads*, Volume 4, Number 2 (Dekalb: Center for Southeast Asian Studies, Northern Illinois University, 1989), pp. 1-7.

๖. Donald K. Swearer, “Dhammic Socialism,” in Bhikkhu Buddhadasa, *Dhammic Socialism*, translated & edited by Donald K. Swearer (Bangkok: Thai Interreligious Commission For Development, 1989), p. 23.

๗. สำหรับรายละเอียดของวิกฤตการณ์โรคเอดส์ในประเทศไทย ดู Mark A. Bonacci, *Senseless Casualties: The AIDS Crisis in Asia* (Washington D.C. : Asia Resource Center, 1992).

๘. Sulak Sivaraksa, *Seeds of Peace: A Buddhist Vision For Renewing Society*, edited by Tom Ginsburg, Foreword by H.H. The Dalai Lama, Preface by Thich Nhat Hanh (Berkeley: Parallax Press, 1992), p. 50.

๙. ในอดีตนั้นพระภิกษุในประเทศไทยที่ถูกจับกุมโดยเจ้าหน้าที่ตำรวจจะถูกบังคับให้ลาสิกขาโดยการถอดจีวรออกก่อนที่จะถูกกักขัง ในหลายกรณีพระภิกษุที่ถูกจับกุมหรือกักขังเหล่านั้นจะครองผ้าขาวในขณะที่กำลังต่อสู้คดี

๑๐. อภิชัย พันธเสน, “พระยังถูกทำลาย ป้ายยังถูกข่มขืน,” ใน *สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์* ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓๗ วันที่ ๑๓-๑๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๗ หน้า ๓๖-๓๗.

๑๑. รายงานจุดประกาย, “หลวงพ่อบุญรักษ์ คุตตจิตโต : พระนักอนุรักษ์ผู้มีอุดมการณ์ไม่เคยเปลี่ยนแปลง,” ใน *กรุงเทพธุรกิจ* วันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๗.

๑๒. อภิชัย พันธเสน, “พระยังถูกทำลาย ป้ายยังถูกข่มขืน,” ใน *สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์* ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓๗ วันที่ ๑๓-๑๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๗ หน้า ๓๘-๓๙.

๑๓. James Halloran, “Counter-Witness on the River Kwai,” (a paper circulated among friends), pp. 7-8.

๑๔. สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับการเสวนาระหว่างศาสนา ดู Leonard Swidler, *After the Absolute: The Dialogical Future of Religious Reflection* (Minneapolis: Fortress Press, 1990).

๑๕. ดู Antony Fernando with Leonard Swidler, *Buddhism Made Plain: An Introduction for Christians and Jews* (Maryknoll, New York: Orbis Books, 1986).